

DATOS IDENTIFICATIVOS

Introdución ao traballo social

Materia	Introdución ao traballo social			
Código	O05G220V01105			
Titulación	Grao en Traballo Social			
Descritores	Creditos ECTS	Sinale	Curso	Cuadrimestre
	6	OB	1	1c
Lingua de impartición	Castelán Galego			
Departamento	Análise e intervención psicosocioeducativa			
Coordinador/a	Lombardero Posada, Xoán Miguel			
Profesorado	Aguiar Fernández, Francisco Javier Lombardero Posada, Xoán Miguel Martínez Rodríguez, María Salgado Rodríguez, Eva María			
Correo-e	xlombardero@uvigo.es			
Web				
Descrición xeral	Materia destinada a introducir ao alumnado na historia da acción social e do traballo social, desde as súas orixes até a actualidade.			

Competencias de titulación

Código	
A1	Traballar e valorar de xeito conxunto con persoas, familias, grupos, organizacións e comunidades as súas necesidades, limitacións, dificultades, malestares e circunstancias
A2	Analizar situacións sociais obxecto de intervención, planificar, desenvolver, executar, revisar e avaliar a práctica do traballo social con persoas, familias, grupos, organizacións, e comunidades e con outros profesionais
A3	Traballar coas persoas para que sexan autosuficientes e con capacidade para manifestar as súas necesidades, desexos, puntos de vista e circunstancias
A5	Administrar e ser responsable, con supervisión e apoio, da propia práctica dentro da organización
A6	Demostrar competencia profesional no exercicio do traballo social
A7	Establecer relacións profesionais co fin de identificar a forma máis adecuada de intervención
A8	Interactuar con persoas, familias, grupos, organizacións e comunidades para axudarlles a tomar decisións ben fundamentadas achega das súas necesidades, circunstancias, riscos, opcións preferentes e recursos, considerando a diversidade cultural -e polo tanto a especificidade das minorías étnicas, culturais, lingüísticas...-, a existencia de promover a igualdade entre homes e mulleres, a necesidade de tender cara a unha sociedade ambientalmente sustentable e de defender os valores da paz
A9	Valorar as necesidades e opcións posibles para orientar unha estratexia de intervención
A10	Responder a situacións de crise valorando a urxencia das situacións, planificando e desenvolvendo accións para facer fronte ás mesmas e revisando os seus resultados
A11	Interactuar con persoas, familias, grupos, organizacións e comunidades para conseguir cambios, para promover o desenvolvemento dos mesmos e para mellorar as súas condicións de vida por medio da utilización dos métodos e modelos de Traballo Social, facendo un seguimento con regularidade dos cambios que se producen co fin de preparar a finalización da intervención
A12	Preparar, producir, implementar e avaliar os plans de intervención co sistema cliente e os colegas profesionais negociando o fornecemento de servizos que deben ser empregados e revisando a eficacia dos plans de intervención coas persoas implicadas co fin de adaptalos ás necesidades e circunstancias cambiantes. Considerar os deberes éticos da profesión relativos ao sistema cliente a respecto da confianza, a proximidade, a afectividade, as relacións igualitarias, o respecto á diversidade cultural, etc
A14	Promover o crecemento, desenvolvemento e independencia das persoas identificando as oportunidades para formar e crear grupos, utilizando a programación e as dinámicas de grupos para o crecemento individual e o fortalecemento das habilidades de relación interpersonal; en especial con colectivos con diversidade multicultural (inmigración, emigración de retorno, minorías étnicas...) e coas mulleres, tendo en conta a súa marxinación historicamente condicionada no ámbito da participación social-cultural e nos órganos de decisión e poder (empowerment)

A15	Traballar cos comportamentos que representan un risco para o sistema cliente identificando e avaliando as situacións e circunstancias que configuran o devandito comportamento e elaborando estratexias de modificación dos mesmos
A16	Analizar e sistematizar a información que proporciona o traballo cotián como soporte para revisar e mellorar as estratexias profesionais que deben dar resposta ás situacións sociais emerxentes
A18	Deseñar, implementar e avaliar proxectos de intervención social
A19	Defender as persoas, familias, grupos, organizacións e comunidades e actuar no seu nome se a situación o requirir
A20	Preparar e participar nas reunións de toma de decisións co fin de defender mellor os intereses das persoas, familias, grupos, organizacións e comunidades
A21	Establecer e actuar para a resolución de situacións de risco previa identificación e definición da natureza da mesma
A22	Establecer, minimizar e administrar o risco cara a un mesmo e os colegas a través da planificación, revisión e seguimento de accións para limitar o estrés e o risco
A23	Administrar e ser responsable do seu propio traballo asignando prioridades, cumprindo coas obrigacións profesionais e avaliando a eficacia do propio programa de traballo
A24	Contribuír á administración de recursos e servizos colaborando cos procedementos implicados na súa obtención, supervisando a súa eficacia e asegurando a súa calidade
A25	Xestionar e presentar historias e informes sociais manténdooos completos, fieis, accesibles e actualizados como garantía na toma de decisións e valoracións profesionais; con especial precaución a respecto do dereito dos usuarios e das usuarias á confidencialidade, ao segredo profesional e á protección de datos
A26	Traballar de xeito eficaz dentro de sistemas, redes e equipos interdisciplinares e «multiorganizacionais» co propósito de colaborar no establecemento de fins, obxectivos e tempo de duración dos mesmos contribuíndo igualmente a abordar de xeito construtivo os posibles puntos de vista existentes
A27	Participar na administración e dirección de entidades de benestar social
A28	Investigar, analizar, avaliar e utilizar o coñecemento actual das mellores prácticas do Traballo Social para revisar e actualizar os propios coñecementos sobre os marcos de traballo
A29	Traballar dentro de estándares acordados para o exercicio do Traballo Social e asegurar o propio desenvolvemento profesional utilizando coñecementos e técnicas profesionais como medio para xustificar decisións, reflexionando criticamente sobre as mesmas e utilizando a supervisión como medio para mellorar e avaliar o exercicio profesional
A30	Xestionar conflitos, dilemas e problemas éticos complexos identificando os mesmos, deseñando estratexias de superación e reflexionando sobre os seus resultados
A31	Contribuír á promoción das mellores prácticas do Traballo Social participando no desenvolvemento e análise das políticas que se implementan
B1	Capacidade de análise e síntese
B2	Capacidade de organización e planificación
B3	Capacidade reflexiva
B8	Capacidade de xestión da información
B9	Resolución de problemas
B10	Toma de decisións
B11	Traballo en e con equipos diversos
B12	Traballo en equipo de carácter interdisciplinar
B14	Habilidades nas relacións interpersoais
B15	Recoñecemento e respecto á diversidade e á multiculturalidade
B16	Razoamento crítico
B17	Compromiso ético
B18	Aprendizaxe autónoma
B19	Adaptación a novas situacións
B20	Creatividade
B21	Liderado
B22	Iniciativa e espírito emprendedor
B23	Motivación pola calidade
B24	Sensibilidade cara a temas medio ambientais, igualdade entre home e mulleres, cultura da paz, etc.

Competencias de materia

Resultados previstos na materia	Resultados de Formación e Aprendizaxe	
Analizar situacións sociais xurdidas ao longo da historia que provocaron a axuda ao necesitado e desembocaron na intervención planificada do traballo social.	A2	B1 B3 B16
Coñecer e comprender a evolución histórica da acción social e a orixe e desenvolvemento do traballo social no mundo e, especialmente , en España.	A1	B1 B3 B8 B16 B18

Coñecer e comprender a evolución histórica da acción social e a orixe e desenvolvemento do traballo social no mundo e, especialmente, en España.	A1 A26 A31	B1 B3 B8 B16 B18
Comprender como historicamente varía a percepción de como se traballa coas persoas para que sexan autosuficientes e con capacidade para manifestar as súas necesidades, desexos, puntos de vista e circunstancias. Ser capaz de identificar o principio de autonomía.	A3 A15	B1 B3 B8 B9 B10 B16 B17
Comprender como ao longo da historia se estableceron sistemas de prevención para resolver as situacións de pobreza dos necesitados e como estas evolucionaron cara á comprensión das situacións de risco e de exclusión social dos/as cidadáns/ás en estados de benestar.		B1 B3 B16
Considerar a diversidade cultural [e, polo tanto, a especificidade das minorías étnicas, culturais, lingüísticas...], a esixencia de promover a igualdade entre homes e mulleres, a necesidade de tender cara a unha sociedade ambientalmente sustentable e de defender os valores da paz.	A5 A8 A11	B1 B3 B9 B10 B11 B14 B15 B16 B17 B24
Comprender, establecer, minimizar e administrar o risco cara a un mesmo e os/as colegas a través da planificación, revisión e seguimento de accións para limitar o estrés e o risco.	A5 A12 A15 A21 A22	B9 B10 B11 B14 B16 B17 B18 B19 B20 B21 B22 B23
Avaliar as achegas da profesión do traballo social á sociedade ao longo do tempo.	A1 A14 A22 A24 A25 A27 A28	B1 B3 B16
Coñecer e traballar dentro de estándares acordados para o exercicio do traballo social e asegurar o propio desenvolvemento profesional utilizando coñecementos e técnicas profesionais como medio para xustificar decisións, reflexionando criticamente sobre elas e utilizando a supervisión como medio para mellorar e avaliar o exercicio profesional.	A2 A5 A6 A7 A9 A16 A18 A20 A23 A26 A29	B1 B2 B3 B8 B9 B10 B11 B14 B16 B18 B19
Xestionar conflitos, dilemas e problemas éticos complexos identificándoos, deseñando estratexias de superación e reflexionando sobre os seus resultados.	A6 A10 A19 A30	B1 B8 B9 B10 B11 B12 B14 B16 B17 B18 B19

Tema	
Introdución á materia.	Que é a acción social? Que é o traballo social? Por que é interesante saber da historia da acción social e da historia do traballo social? Metodoloxía docente. Avaliación.
TEMA 1: Historia da acción social.	Introdución á historia da acción social. A axuda ao necesitado na Antigüidade. O cristianismo e a caridade nos inicios da Idade Media europea. Formas de acción social na Idade Media europea: esmola, axuda mutua e apoio público. Concepción da pobreza e Reformas na acción social a partir do século XII.
TEMA 2: Antecedentes do traballo social	J.L.Vives e Vicente de Paúl: precedentes do traballo social. O debate sobre a pobreza no Renacemento. Contexto sociopolítico das revolucións industrial e ilustrada. Formas de asistencia social a partir do século XVIII: filantropía e beneficencia. Outros autores relevantes como antecedentes do traballo social
TEMA 3: Nacemento e evolución do traballo social	Marco histórico-social do século XIX. A cuestión social. A estruturación da axuda ao necesitado no século XIX. A asistencia social na COS (Charity Organization Society). Mary Ellen Richmond: o nacemento do traballo social. Jane Addams. A consolidación do traballo social: profesión e disciplina. Os primeiros centros de formación e as primeiras organizacións profesionais.
TEMA 4: Orixe e evolución do traballo social en España	Breve referencia histórica á acción social en España. Concepción Arenal: precedente do traballo social no estado español. A beneficencia no período franquista. Nacemento e desenvolvemento do traballo social no estado. A FEDAAAS. As etapas do traballo social en España. A construción do sistema de Servizos Sociais no estado e Galicia.
TEMA 5: O traballo social na actualidade	Os novos retos sociais do século XXI. Nova formación para o traballo social: grao e posgrao. Organización colexial no estado e en Galicia. Organización institucional do traballo social no mundo. O traballo social internacional.

Planificación

	Horas na aula	Horas fóra da aula	Horas totais
Sesión maxistral	20	40	60
Presentacións/exposicións	3	4.5	7.5
Seminarios	11	16.5	27.5
Traballos tutelados	10	16	26
Debates	1	26	27
Probas de resposta longa, de desenvolvemento	2	0	2

*Os datos que aparecen na táboa de planificación son de carácter orientador, considerando a heteroxeneidade do alumnado.

Metodoloxía docente

	Descrición
Sesión maxistral	Exposición, por parte do docente, dos contidos sobre a materia obxecto de estudo. Bases teóricas e/ou directrices para os traballos e exercicios a desenvolver polo alumnado.
Presentacións/exposicións	Exposición, por parte do alumnado, ante a docente e/ou un grupo de estudantes, dun tema sobre contidos da materia ou dos resultados dun traballo, exercicio, proxecto etc. Pódese levar a cabo individualmente ou en grupo. Desenvolverase en grupo mediano.
Seminarios	Actividades enfocadas ao traballo sobre un tema específico, que permiten afondar ou complementar os contidos da materia. Empregaranse como complemento das clases teóricas. Desenvolverase en grupo mediano.
Traballos tutelados	Os/As estudantes, de xeito individual ou en grupo, elaborarán aqueles exercicios que se lles encomenden relacionados coa temática da materia e coa súa aprendizaxe. Este traballo será supervisado polo docente no que atinxe á procura e recollida de información, á estruturación correcta do traballo, ao manexo de bibliografía, á boa redacción, á presentación, á exposición etc. Esta supervisión realizarase en pequeno grupo.
Debates	Diálogos participativos das persoas integrantes da aula sobre temas ou cuestións específicas vinculadas co obxecto da materia. Poden derivar dos contidos da materia ou destes e do seu vínculo coa actualidade. As propostas de tema serán realizadas polo profesorado ou polo alumnado.

Atención personalizada

Metodoloxías	Descrición
--------------	------------

Seminarios	Para todas e calquera das modalidades metodolóxicas sinaladas, o profesorado atenderá as dúbidas e as consultas do estudantado en relación cos contidos da materia e/ou vinculadas cos seus estudos e carreira profesional proporcionándolle orientación, asesoramento, apoio e motivación no proceso de aprendizaxe. Esta atención personalizada desenvolverase cara ao alumnado de forma individual e/ou en pequeno grupo. Levarase a cabo coa presenza do estudantado na aula en horario docente do pequeno grupo e/ou no despacho do profesorado en horario de titorías. Poderá desenvolverse esta tutela de forma non presencial a través de email.
Presentacións/exposicións	Para todas e calquera das modalidades metodolóxicas sinaladas, o profesorado atenderá as dúbidas e as consultas do estudantado en relación cos contidos da materia e/ou vinculadas cos seus estudos e carreira profesional proporcionándolle orientación, asesoramento, apoio e motivación no proceso de aprendizaxe. Esta atención personalizada desenvolverase cara ao alumnado de forma individual e/ou en pequeno grupo. Levarase a cabo coa presenza do estudantado na aula en horario docente do pequeno grupo e/ou no despacho do profesorado en horario de titorías. Poderá desenvolverse esta tutela de forma non presencial a través de email.
Traballos tutelados	Para todas e calquera das modalidades metodolóxicas sinaladas, o profesorado atenderá as dúbidas e as consultas do estudantado en relación cos contidos da materia e/ou vinculadas cos seus estudos e carreira profesional proporcionándolle orientación, asesoramento, apoio e motivación no proceso de aprendizaxe. Esta atención personalizada desenvolverase cara ao alumnado de forma individual e/ou en pequeno grupo. Levarase a cabo coa presenza do estudantado na aula en horario docente do pequeno grupo e/ou no despacho do profesorado en horario de titorías. Poderá desenvolverse esta tutela de forma non presencial a través de email.
Debates	Para todas e calquera das modalidades metodolóxicas sinaladas, o profesorado atenderá as dúbidas e as consultas do estudantado en relación cos contidos da materia e/ou vinculadas cos seus estudos e carreira profesional proporcionándolle orientación, asesoramento, apoio e motivación no proceso de aprendizaxe. Esta atención personalizada desenvolverase cara ao alumnado de forma individual e/ou en pequeno grupo. Levarase a cabo coa presenza do estudantado na aula en horario docente do pequeno grupo e/ou no despacho do profesorado en horario de titorías. Poderá desenvolverse esta tutela de forma non presencial a través de email.

Avaliación

	Descrición	Cualificación
Presentacións/exposicións	Valoraranse as presentacións dos traballos e as exposicións dos exercicios/actividades solicitados ao estudantado de xeito individual e/ou en grupo. Dependendo do proceso final da actividade as notas serán individuais ou unha común para o grupo. A nota da parte práctica da materia só fará media coa nota da parte teórica (exame) se é igual ou superior a un 2.5.	10
Traballos tutelados	Valoraranse os exercicios solicitados e presentados polo alumnado de xeito individual e/ou en grupo. A nota da parte práctica da materia só fará media coa nota da parte teórica (exame) se é igual ou superior a un 2.5.	40
Probas de resposta longa, de desenvolvemento	Para os/as estudantes asistentes, o exame consistirá en preguntas a desenvolver e/ou de relacionar da parte teórica da materia desenvolta nas sesións maxistras e nos seminarios. A nota obtida no exame da parte teórica será o 50 % da nota total, obtendo o/a alumno/a un máximo de 5 puntos. A nota da parte teórica só fará media coa nota da parte práctica se é igual ou superior a un 2.5.	50
	Da parte práctica o alumnado xa foi avaliado ao longo do curso a través dunha avaliación continua sobre os diferentes exercicios e actividades solicitadas, podendo acadar nesta parte un máximo de 5 puntos. Polo tanto, os/as estudantes asistentes non terán que examinarse da parte práctica da materia nesta proba se tivesen acadado como mínimo un 2,5. Esixirase que o estudantado saiba escribir correctamente e sen faltas ortográficas, que saiba ler comprensivamente, analizar e sintetizar así como resumir o lido ou escoitado nas aulas. Tamén se espera que o alumnado saiba expresarse con corrección e de acordo co nivel que esixe un ciclo universitario usando unha terminoloxía axeitada a este rexistro lingüístico. Todo isto constituirá parte da avaliación do alumnado e, en todo caso, terá que reflectirse nesta proba. Respostas mal estruturadas, mal puntuadas gramaticalmente, con faltas ortográficas ou linguaxe inapropiada imposibilitarán acadar a puntuación máxima da pregunta.	

Outros comentarios sobre a Avaliación

1. Data de exames:

A data oficial de exames é a que figura na sección "Exames 14/15" do Grao de Traballo Social no site da facultade:

2. Modalidade de avaliación para estudantes asistentes: Como pode observarse a planificación deste proceso de ensinanza-aprendizaxe concíbese como unha avaliación continua e esixe a presenza do estudantado nas actividades prácticas que se desenvolverán ao longo do curso, en especial naquelas relacionadas coa adquisición de competencias relativas ao saber facer e ao saber ser (procedementais e actitudinais). Sendo así, esixiráselle ao alumnado a súa presenza nas actividades durante o curso -verificable con listas de asistencia- non podendo faltar a máis de 5 clases prácticas durante o cuadrimestre dun total de 21 clases prácticas distribuídas en 12 de grupo mediano e 9 de pequeno grupo. Subliñar que non chega con asistir á clase, nin que o que se avalía é a asistencia do/a estudante. O avaliabile son os resultados do proceso de ensinanza-aprendizaxe reflectidos nos exercicios e actividades ben realizados e a participación activa e pertinente nas clases prácticas que supoñen, como xa se indicou, o 50 % da nota total da materia (só fará media coa teoría a partir dun 2.5). Debe ficar claro que o docente non pedirá ao alumnado explicación algunha de por que non acode ás aulas e, tendo en conta que a asistencia ás aulas da universidade non son obrigatorias, tampouco aceptará «escusas» ou «desculpas» respecto das ausencias deste. Se o/a estudante deixa de asistir á aula, sexa cal sexa a circunstancia, terá que optar pola segunda modalidade de avaliación (coa única excepción de enfermidade xustificada con certificado médico ou pasamento dun familiar próximo).

3. Modalidade de avaliación para estudantes non asistentes: Aqueles/as estudantes que opten por non asistir ás aulas prácticas, ou non poidan facelo, ou pretendendo ser «estudantes asistentes» teñan máis de cinco faltas (5) na parte práctica da materia (grupos medianos e pequeno grupo), terán que demostrar -igualmente que os seus/súas compañeiros/as- a adquisición das diferentes competencias da materia, ou sexa, o coñecemento dos seus aspectos procedementais e actitudinais. Isto farano nunha única proba ou exame final o día da proba oficial. O exame neste caso suporá o 100 % da nota do/a estudante e nel diferenciaranse as preguntas da parte teórica daquelas da parte práctica. A parte teórica da materia pódese estudar por completo a través da bibliografía básica recomendada. En canto á parte práctica, esixiráselle ao alumnado que saiba responder aos contidos conceptuais, actitudinais e procedementais desenvolto ao longo do curso e demostre ter adquiridas as competencias específicas da materia. Esta parte pode estudala a través da bibliografía da materia e dos apuntamentos da clase.

Segundo a normativa vixente, con independencia da súa asistencia ou non ás aulas, o alumnado gozará de condicións equivalentes de avaliación.

Para ambas modalidades, de non ter superado a materia, as competencias non adquiridas serán avaliadas novamente na convocatoria de xullo.

4. Convocatorias seguintes. A nota da 1ª proba, no caso de non superar a materia, non consta definitivamente no expediente académico. A cualificación definitiva faise efectiva na 2ª proba da materia en xullo. De non realizarse esta última proba de xullo, entón si figurará como definitiva a nota acadada na 1ª proba.

Ao alumnado de modalidade asistencial, no caso de ter que concorrer á segunda proba de xullo, gardaráselle as notas da parte teórica e/ou práctica aprobada na 1ª proba sempre que superen cun 2.5 cada unha destas partes.

Os/As estudantes non asistentes terán que repetir novamente o exame completo.

Non se gardarán notas de ningunha parte da materia -teoría ou práctica- para o seguinte curso académico.

Bibliografía. Fontes de información

ADDAMS, J., **Hull House: El valor de un centro social**, Consejo General del trabajo social - Paraninfo,
AGUILAR, M. J., **Concepto y metodología en trabajo social**, Consejo General del trabajo social - Paraninfo,
FERNÁNDEZ GARCÍA, T. e ALEMÁN BRACHO, C., **Introducción al Trabajo Social**, Alianza Editorial,
RED VEGA, N., **Aproximaciones al Trabajo Social**, Siglo XXI,

BIBLIOGRAFÍA COMPLEMENTARIA

ADDAMS, J. (2014), *Hull house: El valor de un centro social*. Madrid, Consejo General del Trabajo Social e Paraninfo.

ALVAREZ JUNCO, J. (1990), *Historia de la Acción Social Pública en España*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

ÁLVAREZ URÍA, F. (1983), *Miserables y locos: medicina mental y orden social en la España del Siglo XIX*. Barcelona, Tusquets.

ÁLVAREZ URÍA, F. (1986), «Los visitantes del pobre: caridad, economía social y asistencia en la España del siglo XIX» en VV.AA., *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.117-146.

ANDER-EGG, E. (1994), *Historia del trabajo social*. Buenos Aires, Lumen.

- ANDER EGG, E. (1995), *Diccionario del Trabajo Social*. Buenos Aires, Lumen.
- ANTÓN, A. (1996), «Mary Richmond y el Trabajo Social». *Página Abierta*, nº 63, pp.40-43.
- ARENAL, C. (1895), *El visitador pobre. Cartas a un señor*. Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.
- ARENAL, C. (1946), *Obras Completas*. Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.
- ARROYO POMEDA, J. (1999), *Europa, Casa de la Razón y de la Libertad*. Madrid, Acento editorial.
- BARBERO, J.M. (2002), *El Trabajo social en España*. Zaragoza, Mira Editores.
- BATAILLÓN, M. (1977), «Juan Luis Vives. Reformador de la asistencia» en AA.VV. (1997), *Erasmus y Erasmismo*. Barcelona.
- BELL, D. (1977), *Las contradicciones culturales del capitalismo*. Madrid, Alianza.
- BLANCO, A. (1998), *La peste negra*. Madrid, Anaya.
- CARASA SOTO, P. (1987), *Pauperismo y revolución burguesa*. Burgos, 1750-1900. Valladolid, Universidad de Valladolid.
- CARASA SOTO, P. (1991), *Historia de la Beneficencia en Castilla y León. Poder y pobreza en la sociedad castellana*. Valladolid, Universidad de Valladolid.
- CARASA SOTO, P. (1992), «La historia y los pobres: de las bienaventuranzas a la marginación». *Historia social*, nº 13, pp.77-99.
- CARMONA GARCÍA, J.I. (1986), «Asistencia social en la España de los Austrias» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.69-88.
- CAVAILLAC, MICHEL (1979), «La reforma de la beneficencia en la España del S. XVI: La obra de Miguel Giginta». *Estudios de Historia Social*, nº 10-11, pp.7-59.
- CERDEIRA GUTIÉRREZ, I. (1987), «Los servicios sociales del franquismo a la Constitución». *Cuadernos de Trabajo Social* nº 0, pp.134-159.
- CUESTA BUSTILLO, J. (1990), «El proceso de expansión de los seguros obligatorios, 1919-1931» en VV.AA.(1990), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.195-226.
- DAVIS, F. (1979), *La comunicación no verbal*. Madrid, Alianza Editorial.
- DOMENECH, R. (1990), «La evolución del Trabajo Social en España en la década de los años ochenta». *Servicios Sociales y Política Social*, nº 20, pp.14-18.
- ESCARTÍN CAPARRÓS, M.J. y SUÁREZ SOTO, E. (1994), *Introducción al Trabajo Social I (Historia de los fundamentos teórico-prácticos)*. Alicante, Aguaclara.
- FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, J.M. (1990), «Relaciones entre Sociología y Trabajo Social: de una visión unitaria a un pluralismo metodológico». *Cuadernos de Trabajo Social*, nº 3, pp.10-31.
- FERNÁNDEZ PAMPILLÓN, M.E. (1998), «El trabajo social como profesión y como disciplina». Congreso Gallego sobre Trabajo Social y Servicios Sociales. Santiago de Compostela, 23, 24 y 25 de Abril de 1998, pp.105-125.
- FONTÁN, A. (1992), *Juan Luis Vives (1492-1540). Humanista, filósofo, político*. Valencia, Ed. Ayuntamiento de Valencia.
- GARCÍA ÁLVAREZ, J.A. (2000), «Discurso de Apertura; Discurso de Clausura; del IX Congreso Estatal de Diplomados en Trabajo social y Asistentes sociales: [Trabajo Social. Compromiso y Equilibrio]. Santiago de Compostela: 25, 26 y 27 de Octubre de 2000». *Servicios sociales y Política Social*, nº 51, pp.131-136.
- GARCÍA PADILLA, M. (1990), «Historia de la Acción social: Seguridad social y asistencia, 1939-1975» en VV.AA. (1990), *Historia de la Acción Social Pública en España. Beneficencia y Previsión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social; pp. 397-447.
- GAVIRIA, M. (1995), «Una relectura de Mary E, Richmond» en RICHMOND, M. (1995), *El caso social individual; El diagnóstico social. (Textos seleccionados)*. Madrid, Talasa; pp.9-68.
- GEREMEK, B. (1986), *La piedad y la horca. Historia de la miseria y de la caridad en Europa*. Madrid, Alianza Universidad.
- GIGINTA, M. de (2000), *Tratado de remedio de pobres*. Estudio Introductorio de Félix Santolaria Sierra. Barcelona, Ariel.
- GUTIERREZ RESA, A. (1993), *Caritas Española en la sociedad del bienestar 1942-1990*. Barcelona, Hacer.

- HARRIS PERLMAN, H. (1975), *¿Qué es un Asistente Social?*. Buenos Aires, Colección del Trabajador Social.
- HERAS, P. de las (1984), «Las Jornadas de Pamplona: recuerdo y análisis». *Servicios Sociales y Política social*, nº 3, pp.35-36.
- HERAS, P. de las (2000), «La construcción histórica de una profesión» en VV.AA (2000), *Pasado, presente y futuro del Trabajo social*. Madrid, Publicaciones de la UPCO; pp.15-82.
- HERAS, P. de las y CORTAJARENA, E. (1985), *Introducción al bienestar social*. Madrid, Siglo XXI.
- HERNÁNDEZ MARTÍN (1996), «Octavia Hill. Figura señera del Trabajo Social». *Trabajo Social hoy*, nº 12, pp.90-94.
- KISNERMAN, N. y Colbs. (1985), *Introducción al Trabajo Social*. Buenos Aires, Humanitas.
- KRAUSE, M. (1986), «La beneficencia madrileña en los primeros años del siglo xx» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.267-280.
- KRAUSE, M. (1990), «La legislación sobre beneficencia y su práctica en el cambio de siglo» en VV.AA. (1990), *Historia de la Acción Social Pública en España. Beneficencia y Previsión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social; pp. 193-238.
- LACALZADA DE MATEO, Mª J. (1993), «El reo, el pueblo y la justicia. Reflexiones a partir de Concepción Arenal». *Servicios Sociales y Política social*, nº 29, pp.73-85.
- LINARES, E. (1986), «La evolución de la asistencia social desde una institución privada» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.339-370; pp.267-280.
- LLOPIS, B. (1984), «Qué ha sido y qué ha representado la FEDAAS en la vida de la profesión de Trabajadores/Asistentes sociales». *Servicios Sociales y Política social*, nº 3, pp.29-34.
- LLOVET, J.J. y USIETO, R. (1990), *Los trabajadores sociales. De la crisis de identidad a la profesionalización*. Madrid, Popular.
- LÓPEZ ALONSO, C. (1986b), «La acción social medieval como precedente» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.47-67.
- LÓPEZ ALONSO, C. (1990), «La acción pública no estatal» en VV.AA. (1990), *Historia de la Acción Social Pública en España. Beneficencia y Previsión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social; pp. 27-65.
- LUTERO, M. (1520), «A la nobleza cristiana de la Nación Alemana sobre el amejoramiento de la condición cristiana» en AA.VV. (1962) *Obras Escogidas de Martin Lutero*. Ausgewählte Werke. München, Borchardt & Merz, eds., Riaser Verlag; pp.130-131.
- MARAVALL, J.A. (1979), «De la Misericordia a la justicia social en la economía del trabajo: la obra de Fray Juan de Robles». *Moneda y Crédito*, nº 148, pp.57-89.
- MARTÍN MATEO, R. (1967), «Sobre el concepto de asistencia social» en VV.AA. (1967), *Problemas fundamentales de beneficencia y asistencia social*. Madrid, Ministerio de Gobernación, pp. 53-89.
- MARTÍNEZ, M.J., MERINO, L. y MONTES DEL CASTILLO, A. (2000), «Notas sobre historia, objeto y método del Trabajo Social» en MARTÍNEZ, M.J. (Coord., 2000), *Para el Trabajo Social. Aportaciones teóricas y prácticas*. Granada, Maristán; pp.25-40.
- MAZA ZORRILLA, E. (1982), «Pobreza y hospitalidad pública en la ciudad de Valladolid a mediados del S. XVIII». *Investigaciones Históricas*, nº 3, pp.35-75.
- MAZA ZORRILLA, E. (1987), *Pobreza y asistencia social en España*. Valladolid, Universidad de Valladolid.
- MEDINA, JUAN DE (2000), *De la orden que en algunos pueblos de España se ha puesto en la limosna para remedio de los verdaderos pobres*. Valencia, Universidad de Valencia.
- MÉNDEZ RODRÍGUEZ, M^aJ. (1998), «Evolución de la acción social en España en el Siglo XX». Trabajo de investigación presentado en el Bienio de Doctorado del Departamento AIPSE de la Universidad de Vigo. Inédito.
- MIRANDA, T. (1995), *El juego de la argumentación*. Madrid, Ediciones de la Torre.
- MOIX MARTÍNEZ, M. (1991), *Introducción al Trabajo Social*. Madrid, Trivium.
- MOLINA SÁNCHEZ, M.V. (1994), *Las enseñanzas del trabajo social en España 1932-1983. Estudio socio-educativo*. Madrid, UPCO.
- MONCHO, J. (1995), «El pauperismo según Vives». *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*, Vol.XXII; pp.69-80.
- N.A.S.W. (1992), *Trabajadores sociales. Su papel y su cometido*. Madrid, Narcea.

- ORDUÑA PRADA, M. (1999), *Asistencia y beneficencia públicas*. Buenos Aires, Ciudad Argentina.
- PASTOR SELLER, E. e MARTÍNEZ-ROMÁN, M.A. (coords.) (2014), *Trabajo Social en el siglo XX. Una perspectiva comparada*. Madrid, Grupo 5.
- PELÁEZ, E. (1990), «Trabajo Social en España. Situación y perspectivas». *Servicios Sociales y Política social*, nº 20, pp.20-28.
- PÉREZ DE HERRERA, C. (1975), *Amparo de pobres*. Edición a cargo de Michel Cavaillac, Madrid, Espasa Calpe.
- PÉREZ DE LEDESMA, M. (1986), «La comisión de reformas sociales y la cuestión social durante la Restauración» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.155-166.
- PÉREZ ESTÉVEZ, M.R. (1976), *El problema de los vagos en el S. XVIII*. Madrid, Caja de Ahorros de Madrid, CAM.
- PIZARRO, F. (1990), *Aprender a razonar*. Madrid, Alhambra.
- PUIGDOLLERS, O. (1940), *La filosofía española de Luis Vives*. Barcelona, Labor.
- RED VEGA, N. de la (1997), «La formación del Trabajo social en España». *Servicios Sociales y Política Social*, nº 39, pp. 97-106.
- RICHMOND, M. (1982), *Caso Social Individual*. Buenos Aires, Humanitas.
- RICHMOND, M. (1995), *El caso social individual; El diagnóstico social*. Textos seleccionados, prólogo de M.Gaviria, Madrid, Talasa.
- ROMÁN PORTAS, L. (1989) *La asistencia social en Galicia*. A Coruña, Deputación Provincial da Coruña
- ROSSELL, T. (2000), «El Futuro del Trabajo social» en VV.AA. (2000), *Pasado, presente y Futuro del Trabajo social*. Madrid, Departamento de Publicaciones de la Universidad Pontificia de Comillas; pp.99-107.
- RUBÍ, C. (1991), *Introducción al Trabajo Social*. Barcelona. Euge.
- RUBIO NOMBELA, G. (1967), «Caridad, beneficencia y asistencia social» en VV.AA. (1967), *Problemas fundamentales de beneficencia y asistencia social*. Madrid, Ministerio de Gobernación, pp. 69-91.
- RUMEU DE ARMAS, A. (1981), *Historia de la previsión social en España. Cofradías, Gremios, Hermandades, Montepíos*. Madrid, Editorial Revista de Derecho Privado.
- SALCEDO MEGALES, D. (2000), «Código de Ética de la Asociación Nacional de Trabajadores sociales Estadounidenses» en MARTÍNEZ, M.J. (Coord., 2000), *Para el Trabajo Social. Aportaciones teóricas y prácticas*. Granada, Maristán; pp.123-158.
- SÁNCHEZ FERNÁNDEZ (1995), «Juan Luis Vives (1492-1540)». *Trabajo Social hoy*, nº 10, pp.103-107.
- SIERRA SELA, B. (1987), *Formando al nuevo trabajador social*. Buenos Aires, Humanitas.
- SOTO, DOMINGO de (1965), *Deliberación de la causa de los pobres*. Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- SOUBEYROUX, J. (1982), «El encuentro del pobre y la sociedad: asistencia y represión en el Madrid del S. XVIII». *Estudios de Historia Social*, nº 20-21, pp.7-22.
- STEVENSON, J. (1988), «De la filantropía al fabianismo» en VV.AA. (1988), *Ensayos fabianos sobre pensamiento socialista*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- TORRES DÍAZ, J. (1988), *Historia del Trabajo Social*. Buenos Aires, Humanitas.
- TRINIDAD FERNÁNDEZ, P. (1986), «Asistencia y previsión social en el siglo XVIII» en VV.AA. (1986), *Cuatro siglos de acción social: de la Beneficencia al Bienestar social*. Madrid, Siglo XXI; pp.89-115.
- VV.AA. (1980), *Pobreza y asistencia social en el XVIII español: dossier*. Publica Revista de Estudios de Historia Social nº 12-13.
- VV.AA. (1986), *De la beneficencia al bienestar social. Cuatro siglos de acción social*. Madrid, Siglo XXI.
- VV.AA. (1990), *Historia de la acción social pública en España. Beneficencia y previsión*. Madrid, Centro de publicaciones del Ministerio de Trabajo y Seguridad social.
- VV.AA. (2000), *Pasado, presente y Futuro del Trabajo social*. Madrid, Departamento de Publicaciones de la Universidad Pontificia de Comillas.

WEBER, M. (1969), *La Ética protestante y el espíritu del capitalismo*. Buenos Aires, Península.

ZAMANILLO, T. (1991), «La exigencia teórica» en ZAMANILLO, T. GAITÁN, L. (1991), *Para comprender el trabajo social*. Estella (Navarra), Verbo Divino; pp. 33-49.

ZAMANILLO, T. (2000), «El despertar a nuevas inquietudes» en VV.AA. (2000), *Pasado, presente y Futuro del Trabajo social*. Madrid, Departamento de Publicaciones de la Universidad Pontificia de Comillas; pp.83-98.

ZAMANILLO, T. GAITÁN, L. (1991), *Para comprender el trabajo social*. Estella (Navarra), Verbo Divino.

Recomendacións**Materias que continúan o temario**

Epistemoloxía do traballo social/O05G220V01204

Materias que se recomenda cursar simultaneamente

Fundamentos dos servizos sociais/O05G220V01104

Outros comentarios

Recomendaranse materiais audiovisuais e literatura relacionados coa materia.